

Микола Яковенко

здобувач кафедри адміністративного,
фінансового та банківського права

Міжрегіональної академії управління персоналом

СПРАВЕДЛИВІСТЬ ЯК ЕЛЕМЕНТ ПРАВА

© Яковенко М., 2019

Проаналізовано поняття “право” та “справедливість” на предмет: тотожності; виявлення відмінностей, встановлення закономірностей під час їх використання в судочинстві та правової ваги кожного з них. Обґрунтовано взаємозалежність цих категорій, виділено такі особливості: поняття “справедливість” ширше за поняття “право”, оскільки воно є мірилом самого права зокрема та виступає інструментом реалізації правових відносин загалом.

Досліджено співіснування принципу справедливості з іншими правовими принципами, встановлено їх нормативний та соціальний зміст у системі міжнародного та вітчизняного права.

Ключові слова: справедливість; право; співвідношення; судочинство; законодавство; громадяни; суспільство.

Николай Яковенко

СПРАВЕДЛИВОСТЬ КАК ЭЛЕМЕНТ ПРАВА

Проведен анализ понятий “право” и “справедливость” на предмет: тождества, установления различий, закономерностей при их использовании в судопроизводстве и правового веса каждого из них. Обосновано взаимозависимость этих категорий, выделено такие особенности: понятие “справедливость” шире понятия “право”, поскольку оно является мерилем самого права в частности и выступает инструментом реализации правовых отношений в целом.

Исследовано сосуществование принципа справедливости с другими правовыми принципами, установлен их нормативный и социальный смысл в системе международного и украинского права.

Ключевые слова: справедливость; право; соотношение; судопроизводство; законодательство; граждане; общество.

Mykola Yakovenko

applicant for the Department of Administrative,
financial and banking law

Interregional Academy of Personnel Management

JUSTICE AS A PART OF THE RIGHT

The article deals with the correlation of the concepts of “right” and “justice”. The peculiarities of their application are investigated. A literary analysis of these concepts is carried out on the subject: identities; identification of differences, the establishment of regularities during their use in legal proceedings and the legal weight of each of them. Proved the interdependence of these categories, highlighting the following features: wider concept of justice Law concept because it is a measure of the law in particular, and is an instrument of implementation of legal relations in general.

The coexistence of the principle of justice with other legal principles was investigated, their normative and social content was established in the system of international and domestic law.

Key words: justice; law; relations; justice; legislation; citizens; society.

Постановка проблеми. Співвідношення права і справедливості стає дедалі актуальнішим питанням в умовах сучасності, оскільки засоби масової інформації, соціальні мережі та загалом інформаційні технології створюють умови для маніпуляції поняттям “справедливість”, з метою

досягнення політичних, економічних, геополітичних або інших цілей, використовуючи право як інструмент їх досягнення. Щоб підвищити передвиборні рейтинги, використовують гасла справедливості, щоб здобути більшу кількість прихильників, для вирішення геополітичних питань, застосовують гасла демократії, які є приводом для повалення політичних режимів, створюються благодійні фонди для відмивання та легалізації коштів злочинного походження тощо. Отже, створюють справедливість, що лише вписується в концепцію інтересів її замовників, нівелюючи головну сутність цього поняття. Тому постає питання: як співвідносяться поняття “право” та “справедливість”, чи тотожні вони та як можуть перетинатися або збігатися, чи є у якогось з них перевага, а можливо, справедливість є мірилом ефективності правозастосування закону. Всі ці та багато інших питань, в умовах глобалізації та інтеграції вітчизняного законодавства в міжнародну правову систему, потребують негайного вирішення, оскільки у сучасних викликах криється загроза руйнації справедливої правової концепції.

Аналіз дослідження проблеми. Складність проблеми справедливості в праві, а особливо в адміністративному судочинстві, настільки багатогранна та складна, що стала об’єктом вивчення вчених найрізноманітніших спеціальностей: юристів, філософів, політологів, соціологів, психологів, економістів, навіть математиків. Та незважаючи на значну кількість наукових досліджень, ведення дискусій, існування потужної наукової розробки, щодо вирішення цієї проблеми і досі не вироблено єдиної думки та єдиного підходу до оцінки співвідношення цих категорій. Водночас проблема справедливості в праві та її співвідношення з правовими принципами залишається актуальною для країн, у яких відбувається становлення своєї державності та створення власної правової системи. До них можна зарахувати й Україну.

Оскільки справедливість – це філософська, моральна, суспільна та одночасно юридична категорія, її слід розглядати стосовно окремої людини для оцінювання рівня її життя, ураховуючи, що окремий індивід розуміє це поняття по-своєму. Проте особливим видом справедливості слід вважати соціальну справедливість, суб’єктами якої є великі соціальні групи та суспільство загалом. Ширше можна розглядати людство загалом. Висловлюючи таку смислову концепцію, О. Некрасов дав власну оцінку справедливості як системі суспільних інститутів, яка за своєю структурою постійно забезпечує більшість членів суспільства благами при розподілі політичних, юридичних, економічних та інших прав та матеріальних цінностей [1, с. 232].

Стосовно останнього, то питання розподілу матеріальних цінностей найбільше хвилює українців, оскільки відповідно до ст. 13 Конституції України, природні ресурси, які знаходяться в межах території України, є власністю українського народу [2].

Ще у давнину сутність феномену соціальної справедливості намагався зрозуміти М. Цицерон, розглядаючи його як “вищу чесноту”. І. Кант вбачав у справедливості “цінність життя людей” та вважав справедливість основою співіснування людей взагалі [3, с. 350].

Нерідко справедливість, на початку свого співіснування з правовими інституціями, залежала від державного устрою, моральних цінностей, історичного періоду та географічного розташування суб’єктів соціальних відносин. Наприклад, у радянські часи вважали, що справедливість пов’язана не із гуманізмом, а із класовістю. А поєднання справедливості із правом виражалось насамперед у тому, що праця людини на благо суспільства і є основним критерієм справедливості [4, с. 25].

У пострадянській науці відійшли від такого розуміння поняття справедливості та визнали, що моральні норми, незважаючи на їх абстрактність, займають центральне місце у визначенні соціальної справедливості, особливо в праві [5, с. 10]. Сучасні юристи вважають, що необхідно переорієнтувати розуміння правової справедливості на пріоритет прав людини, збереження її гідності, забезпечуючи задоволення не тільки конституційних, а й соціально-економічних прав. Наприклад Н. Іванчук вважає, що соціальна справедливість виражає основні права людини [6, с. 4], що розглядається як один з найважливіших принципів права. Р. Лівшиць стверджує, що право – це нормативно закріплена справедливість, справедливість розкривається через рівність і свободу, бо несправедливий закон не є правом, вважає дослідник [7, с. 30]. Отже, не відмовляючись повністю від визначення поняття права з матеріалістичної позиції, вчені все частіше бачать сутність права у свободі, рівності та соціальній справедливості.

О. Скакун розглядає справедливість як морально-правову оцінку для усіх сфер життєдіяльності людини та її правового забезпечення [3, с. 234]. О. Черданцев відзначає важливу роль принципу справедливості для врегулювання економічних відносин, особливості яких полягає у правильному розподілі благ між людьми. Крім того, дослідник зважає на історичні особливості застосування поняття “справедливість” в праві [8, с. 6]. Наприклад, на початку формування концептуальних основ правовідносин людство звертало більше уваги на фундаментальні принципи справедливості, адже, на відміну від сучасних підходів, не мало закладених можливостей для маніпуляції цим поняттям.

Існують думки стосовно того, що будь-який вид правовідносин змінюється в ході історичного розвитку, а поняття права потребує конкретизації.

Із загальних визначень поняття “справедливість” у правовому контексті, зокрема тих, які наведені в цій праці, можна зробити висновок про те, що саме поняття “справедливість” розглядається як показник ефективності права, зокрема правильності його застосування та можливостей імплементації в різні правові концепції суспільних систем. Інакше кажучи, справедливість є мірилом права. Загалом, треба відзначити, що незалежна форма існування права, без урахування принципу справедливості, стає інструментом для реалізації лобістських інтересів певних соціальних груп. Іноді вони небезпечні як для окремих суспільних груп, так і для людства загалом.

А. Екімов стверджує: “Справедливість є закон, який встановлює перепони, бар’єри та заборони для прагнень порушити загальний закон пропорційності в праві” [9, с. 124]. На думку О. Семітко, справедливість розглядається як категорія морально-правового та політичного стану та висловлює вимогу відповідності суб’єкта права стосовно іншого суб’єкта [10, с. 3]. А С. Алексєєв вважає, що справедливість характеризує рівновагу в праві й співвідноситься із його якістю, яка проявляється у вигляді рівної міри у соціальних відносинах [11, с. 712].

Отже, треба зазначити, що принцип справедливості, на думку переважної більшості вчених, невід’ємний від принципу рівності суб’єктів права. Є. Столяров стверджує, що сутність соціальної справедливості не лише в рівності людей щодо засобів виробництва, а й у рівності їхніх реальних політичних та юридичних прав [12, с. 112].

Все це можна вважати природним та беззаперечним, проте треба враховувати, що справедливість полягає не лише в рівності, але й у нерівності. Наприклад, у інвалідів є переваги в разі скорочення штатів, а сироти мають певні пільги щодо вступу до вишу, учасники бойових дій мають першочергове право влаштувати дитину до дитячого садочка, бабуся має право на вільне місце в трамваї. Тому справедливе для одних часто буває несправедливим для інших, і прикладів безліч. Отже, справедливість по суті відображає реалії того чи іншого суспільства, рівень його культурної та правової зрілості. Вона може проявлятися на різних громадських рівнях, в різних просторових і часових вимірах. Можна навіть розглядати індивідуальну справедливість, що виражається у ставленні до конкретної людини або покоління. Отже, співвідносячи поняття справедливості та права, справедливість можна розглядати як правовий стандарт, з яким співвідносяться реальні соціально-економічні, політичні, фінансові, моральні та ідеологічні відносини. Водночас справедливість є і зірцем, який постійно спрямований за певний недосяжний горизонт.

Мета статті. Дослідити поняття “справедливість” та “право” на предмет тотожності, перетину між собою, їхньої ваги у законодавчій сфері, характеру взаємовпливу та особливостей застосування у судочинстві.

Виклад основного матеріалу. Норми Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод проголошують принцип справедливості та принцип верховенства права як найголовніший інструмент судочинства, а правозастосування законів оцінюється мірою справедливості. Відповідно до норм ст. 6 цього документа кожен має право на справедливий і публічний розгляд справи упродовж розумного терміну незалежним судом, створеним на підставі закону [13].

Ставлення до соціальної справедливості, в сучасних умовах, нерозривно пов’язане з такими філософськими категоріями, як моральність та свобода. Тому в ранніх соціально-політичних

поглядах спостерігалось деяке перебільшення зовнішнього аспекту свободи, а точніше, свободи як права. Пізніше таке бачення було знівельовано, проте розуміння права в контексті справедливості загалом збереглося.

Реалізацію соціального ідеалу П. Кропоткін пов'язує із зусиллями високоморальних та одночасно вільних людей, які зможуть домовитися між собою [14]. О. Прибиткова визначила справедливість як “рівність належному”, зазначаючи, що етичні стосунки в правовому контексті можуть бути виражені у двох проявах: справедливості як суттєвої ідеї правової поведінки та милосердя, що є моральним законом людського спілкування [15].

Отже, на підставі аналізу визначень поняття справедливості можна розглядати у двох формах: справедливість, яка ґрунтується на ефективних моделях співіснування соціальних груп, що має трансформаційні особливості, залежно від середовища, історичного періоду, державності, національності, інтересів переважної більшості такого соціального середовища тощо; і справедливість, основана на високоморальних принципах, що не змінюється з плином часу, не пов'язана із національними особливостями, не характеризується інтересами певної групи населення, політичних поглядів, правових норм та звичаїв.

В останньому випадку справедливість не є якоюсь особливою чеснотою, це логічно обґрунтована конструкція, втілена в християнській заповіді любові до ближнього, що характеризує справедливість в її моральному значенні як самообмеження громадянами своїх домагань на користь чужих прав. В такому випадку принцип справедливості не узалежнений від зовнішніх факторів та виступає законом, який існував та існуватиме у всі часи, незалежно від права, що створило людство у певний історичний період свого існування.

Отже, принцип справедливості є вирішальним та незмінним, а також незалежним від різних правових конструкцій, історичних періодів та національних особливостей, оскільки являє собою інструкцію щодо взаємодії між людьми, яку розробив Бог.

Доволі часто у юридичних дискусіях щодо співвідношення цих принципів порушують таке важливе питання: чи справедливість є юридичною категорією взагалі? З цього приводу Т. Радько вважає, що справедливість є універсальною категорією, яка не може належати тільки праву. Також не випадково існують такі поняття, як “соціальна справедливість”, “людська справедливість” тощо. Професор Т. Радько наголошує на тому, що в праві повинна виражатися і закріплюватися “юридична справедливість”.

Потрібно виділити окремий напрям наукових досліджень, який розглядає позиціонування справедливості в контексті виключно юридичних відносин у загальній системі права. Серед думок стосовно справедливості в юридичній сфері слід виділити напрям невідворотності покарання, оскільки деякі вчені принцип справедливості пов'язують із принципом пропорційності. Наприклад, на думку Н. Малєїна, принцип справедливості має пропорційно встановлювати відповідальність за негативне діяння – негативною платою [16, с. 48–51]. З цього випливає, що зосередження уваги на каральній функції юридичної відповідальності нівелює захист прав людини. Подібні твердження трапляються й у інших вчених. Це виражається і в положеннях Кримінального кодексу України, де принцип справедливості ґрунтується на ідеї рівності, тобто рівним за рівне, виражаючись в суворості покарання пропорційно до тяжкості скоєного правопорушення. Дослідженням цих аспектів займався М. Братасюк, який виділив ключові питання, на які необхідно звертати увагу під час здійснення судочинства: покарання повинно реалізовувати принцип справедливості, який дасть максимальний соціальний ефект для недопущення подальших аналогічних неправомірних дій; покарання має здійснюватись відповідно до принципів верховенства права; покарання повинно бути реалізовано із дотриманням прав та свобод людини [17]. Але, якщо за такої позиції матимемо стародавній принцип таліона “око за око, зуб за зуб”, що абсолютно не відповідає сучасному законодавству, оскільки, як ми знаємо, кримінальна, адміністративна, цивільно-правова та інші види відповідальності, не використовують покарань, що виражаються у приниженнях, членушкодженні або знущаннях. Навпаки, юридичні норми все більше пронизані ідеями гуманізму, захисту прав, свобод та рівності всіх перед юридичною відповідальністю.

Ширше трактують принцип юридичної справедливості відомі дослідники цієї проблеми В. С. Самошенко і М. Х. Фарукшин, які вважають, що мірою справедливості в законі є відповідність його потребам суспільства, економічним та політичним закономірностям, а також моральним засадам. І головне, юридична відповідальність повинна бути справедливою та здійснюватися згідно із приписами й вимогами закону. Тому юридична норма справедливості в праві обмеженіша, звужується до поєднання принципу справедливості та принципу законності, хоча справедливість як для права, так і для закону можна вважати мірилом їх ефективності. Це означає, що право не повинно допускати юридичного свавілля, що спричинено недосконаліми законами, а також ставати інструментом для реалізації інтересів певної групи людей, не повинно дозволяти одним наживатися за рахунок інших, не допускати незаконного збагачення тощо. Як вважає професор Т. Радько, для недопущення юридичного свавілля існує ефективний запобіжник, який реалізується завдяки нормам справедливості права [18].

Отже, в юридичних науках справедливість взаємодіє із застосуванням правових норм. Справедливість юридичної відповідальності означатиме для правопорушника покарання, відповідне скоєному, проте, враховуючи особливості різних суспільств, у яких різна мораль, в такому випадку будуть застосовуватися різні погляди щодо справедливості.

Отже, в юридичному співтоваристві відсутня однозначна думка щодо співвідношення права і справедливості, оскільки не завжди норма закону відповідає справедливому вирішенню спору. Наприклад, суворий формалізм судового розгляду може не знайти розуміння з погляду справедливості, але з юридичного погляду законність судової процедури є однією із найважливіших гарантій правосуддя. Недарма юристи висловлюють думку, що моральний аспект, в який входить і категорія справедливості, являє собою головний критерій якості закону.

На основі міркувань можна зробити висновок, що справедливість як категорія не збігається повністю із правом і не входить в нього цілком, проте доволі тісно пов'язана із правом і чинить серйозний вплив як на правотворчість, так і на правозастосування.

За словами І. Канта, головним соціальним регулятором є навіть не саме по собі юридично оформлене право, а моральний закон всередині нас. Отже, на думку мислителя, розрив між правом і цим моральним законом може призвести до неспроможності будь-яких правових норм [19].

Необхідно визнати, що справедливість відіграє ключову роль для права та покладена в основу багатьох правових явищ.

Т. Радько в результаті опрацювання проблеми співвідношення права і справедливості зробив висновок, що справедливість – категорія морально-правова, яку можна охарактеризувати однозначно. Однозначність полягає у тому, що таке поєднання можна розглядати або як моральну норму, або як правову. Третій варіант неможливий [20]. Це також означає, що право і справедливість не тотожні, але взаємопов'язані. Водночас суспільство неможливо уявити без права, а право – без справедливості, до якого воно постійно прагне. Тому доля права – прагнути до цих критеріїв та відображати їх у собі.

У результаті дослідження треба відзначити, що теорія права приділяє справедливості важливу роль у формуванні та розвитку принципів реалізації права, а справедливість виступає для права ідеалом. І з цього можна зробити висновок, що прагнення до справедливості не дозволяє праву деградувати.

Висновки. Як висновок можна зазначити, що співвідношення понять справедливості та права можна розглядати, як правовий стандарт, з яким узгоджуються реальні соціально-економічні, політичні, фінансові, моральні та ідеологічні відносини. Одночасно справедливість є і взірцем для правових відносин. Ці категорії тісно взаємозв'язані, проте вони не тотожні, оскільки в сучасній літературі право розглядають із елементами мінливості, описуючи його залежність від територіальних особливостей соціального середовища, політичних систем, національних складових та історичних періодів. Поняття ж справедливість, на відміну від права, є незмінною категорією, яка не залежить від вказаних факторів.

Явище справедливості можна також вважати мірилом не лише для права, але й для його норм, що виражені в законах та нормативних документах. Без використання такого мірила право може

перетворитися на інструмент лобювання інтересів окремих соціальних груп, тому принцип справедливості ще й виконує функцію запобіжника нівелюванню правом.

Загалом, однозначної думки щодо співвідношення права та справедливості в судочинстві не виявлено. Це зумовлено тим, що не завжди норми закону відповідають справедливим судовим рішенням.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Некрасов А. И. Этика. Х.: ООО “Одиссей”, 2007. 224 с. 2. Конституція України: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show>. 3. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: [підручник]; пер. з рос. Х.: Консум, 2006. 565 с. 4. Лукашева Е. А. Понятие принципа социалистического права. *Советское государство и право*. 1970. № 6. С. 24. 5. Гергун А. В. Глобальна справедливість: контроверза універсалізму та партикуляризму: автореф. дис. ... канд. філос. наук: спец. 09.00.03 “Соціальна філософія та філософія історії”. К., 2014. 16 с. 6. Иванчук Н. В. Справедливість і юридична відповідальність держави і громадянина. URL: <http://pravoznavec.com.ua/period/article/4141/%B2>. 7. Лившиц Р. З. Теория права: [учебник]. М.: БЕК, 1994. 224 с. 8. Черданцев О. Ф. Социалистическое право и справедливость. *Справедливость и право: меж вуз. сб. научных трудов*. Свердловск: Изд-во СЮИ, 1989. С. 5–15. 9. Экимов А. И. Интересы и право в социалистическом обществе. Л.: Изд. ЛГУ, 1984. 134 с. 10. Семитко О. П. Справедливость как принцип правовой культуры социализма. *Справедливость и право: меж вуз. сб. научных трудов*. Свердловск: Изд-во СЮИ, 1989. С. 15–22. 11. Алексеев С. С. Право: азбука – теория – философия. Опыт комплексного исследования. М.: 1999. 712 с. 12. Столяров Е. С., Базиль Т. М., Столярова Г. И. Социальная справедливость и экономическая ответственность. *Справедливость и право: межвуз. сб. научных трудов*. Свердловск: СЮИ, 1989. С. 110–117. 13. Конвенція про захист прав людини і основних свобод від 4 листопада 1950 року. Європейський суд з прав людини. 1994. URL: https://echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf. 14. Артемов В. М. Приоритет нравственно-философского измерения свободы в трудах П. А. Кропоткина: опыт теоретической реконструкции в контексте стратегии этизации современного права. *Этика П. А. Кропоткина и проблема соотношения нравственности и права: материалы межрег. научной конфер.: сб. докладов (монографический)*. М., 2017. С. 24–26. 15. Прибыткова Е. А. Нравственное измерение права в трактовке Вл. Соловьева. *Нравственные основы теории государства и права: материалы междунар. научной конфер. / отв. ред. О. В. Мартышин*. М.: МГЮА, 2005. С. 241–242. 16. Малеин Н. С. Юридическая ответственность и справедливость. М.: Юрид. лит., 1992. 215 с. 17. Братасюк М. Г. Співвідношення загальних принципів та норм права в основних типах праворозуміння. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2016. № 1. С. 60–72. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fmpp_2016_1_7. 18. Радько Т. Н. Теория государства и права: учебник. М.: Академический проект, 2005. 811 с. 19. Борисенко Е. А. Закон правового государства. *Современный конституционализм: вызовы и перспективы: материалы междунар. научно-практ. конфер. (Санкт-Петербург, 14–15 ноября 2013 г.) / отв. ред. В. Д. Зорькин*. М.: Норма, 2014. С. 201. 20. Радько Т. Н., Казаков В. Н. Законность и ее грани. *Современное право*. 2003. № 3. С. 46.

REFERENCES

1. Nekrasov A. Y. *Этика* [Ethics]. Kh.: ООО “Odyssey”, 2007. 224 p. 2. *Konstytutsiia Ukrainy* [Constitution of Ukraine]: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show>. 3. Skakun O. F. *Teoriia derzhavy i prava* [The theory of state and law]: [pidruchnyk]; per. z ros. Kh.: Konsum, 2006. 565 p. 4. Lukasheva E. A. *Poniatye pryntsyypa sotsyalistycheskoho prava* [The concept of the principle of socialist law]. Sovetskoe hosudarstvo y pravo. 1970. № 6. pp. 24. 5. Herhun A. V. *Hlobalna spravedlyvist: kontroverzta universalizmu ta partykuliaryzmu* [Global Justice: The Controversy of Universalism and Particularism]: avtoref. dys. ... kand. filos. nauk: spets. 09.00.03 “Sotsialna filosofiia ta filosofiia istorii”. K., 2014. 16 p. 6. Ivanchuk N. V. *Spravedlyvist i yurydychna vidpovidalnist derzhavy i hromadianyna* [Justice and legal responsibility of the state and the citizen]. URL: <http://pravoznavec.com.ua/period/article/4141/%B2>. 7. Lyvshyts R. Z. *Teoriya prava* [The theory of law]: [uchebnyk]. M.: BEK, 1994. 224 p. 8. Cherdantsev O. F. *Sotsyalistycheskoe pravo y spravedlyvost* [Socialist law and justice]. Spravedlyvost y pravo:

mezhvuzovskiy sbornik nauchnykh trudov. Sverdlovsk: SIuY, 1989. pp. 5–15. 9. Экимов А. У. *Ynteresy y pravo v sotsyalystycheskom obshchestve* [Interests and law in a socialist society]. L.: Yzd. LHu, 1984. 134 p. 10. Semytko O. P. *Spravedlyvost kak pryntsyyp pravovoi kultury sotsyalyzma* [Justice as a principle of the legal culture of socialism]. Spravedlyvost y pravo: mezhvuzovskiy sbornik nauchnykh trudov. Sverdlovsk: SIuY, 1989. pp. 15–22. 11. Aleksieiev S. S. *Pravo* [Right]: azbuka – teoryia – fylosofyia. Oпыt kompleksnogo yssledovaniya. M., 1999. 712 p. 12. Stoliarov E. S., Bazyl T. M., Stoliarova H. Y. *Sotsyalnaia spravedlyvost y ekonomycheskaia otvetstvennost* [Social justice and economic responsibility]. Spravedlyvost y pravo: mezhvuzovskiy sbornik nauchnykh trudov. Sverdlovsk: Yzd-vo SIuY, 1989. pp. 110–117. 13. *Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovnykh svobod vid 4 lystopada 1950 roku* [Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 4 November 1950]. Yevropeiskiy sud z prav liudyny. 1994. URL: https://echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf. 14. Artemov V. M. *Pryorytet npravstvenno-fylosofskoho yzmereniya svobody v trudakh P. A. Kropotkina* [Priority of the moral and philosophical dimension of freedom in the works of P. A. Kropotkin]: oпыt teoretycheskoi rekonstruktsyy v kontekste stratehyi etyzatsyy sovremennoho prava. Этыка P. A. Kropotkina y problema sootnosheniya npravstvennosti y prava: materyaly mezhrehyonalnoi nauchnoi konferentsyy: sb. dokladov (monohrafycheskiy). M., 2017. pp. 24–26. 15. Pрыбыtkova E. A. *Npravstvennoe yzmereniye prava v traktovke VI. Soloveva* [The moral dimension of law in the interpretation of VI. Solovyov]. Npravstvennye osnovy teoryi hosudarstva y prava: materyaly mezhdunarodnoi nauchnoi konferentsyy / otv. red. O. V. Martыshyn. M.: MHIuA, 2005. pp. 241–242. 16. Maleyn N. S. *Yurydycheskaia otvetstvennost y spravedlyvost* [Legal responsibility and justice]. M.: Yuryd. lyt., 1992. 215 p. 17. Bratasiuk M. H. *Spivvidnoshennia zahalnykh pryntsyypiv ta norm prava v osnovnykh tyapkakh pravorozuminnia* [Value of general principles and norms of law in basic types of legal thinking]. Filsofski ta metodolohichni problemy prava. 2016. № 1. pp. 60–72. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fmpp_2016_1_7. 18. Radko T. N. *Teoryia hosudarstva y prava* [State theory and law]: Uchebnyk. M.: Akademycheskiy proekt, 2005. 811 p. 19. Borysenko E. A. *Zakon pravovoho hosudarstva* [The rule of law]. Sovremennyy konstitutsyonalyzm: vyzovy y perspektivy: materyaly mezhdunarodnoi nauchno-praktycheskoi konferentsyy (Sankt-Peterburh, 14–15 noiabria 2013 h.) / otv. red. V. D. Zorkyn. M.: Norma, 2014. pp. 201. 20. Radko T. N., Kazakov V. N. *Zakonnost y ee hrany* [Legality and its facets]. Sovremennoe pravo. 2003. № 3. pp. 46.

Дата надходження: 10.05.2019 р.